

JUGOSLAVIENS

SÖNDERFALL

*Kjell Magnusson är fil. dr i sociologi
och verksam vid Institutionen för östeuropa-
studier i Uppsala.*

EFTER STRIDERNA I SLOVENIEN och det "begränsade" inbördeskriget i Kroatien har Jugoslavien i praktiken upphört att existera. Bland politiker och massmedia i västvärlden är det också allt fler som bejaktar den sydslaviska statens upplösning. Man påpekar, med all rätt, att det är omöjligt att med våld hålla kvar nationer och folkgrupper i en statsbildning som de till varje pris vill lämna. Det är dessutom, med tanke på principen om alla folks rätt till självbestämmande, naturligt att även slovener och kroater vill leva i en egen stat.

Samtidigt finns inte sällan en förenklad bild av den jugoslaviska problematiken, och man bortser ofta från de komplexa förhållanden som ligger bakom konflikterna och som försvårar varje rättvis lösning. Konflikten kärnfråga är idag om principen om självbestämmande skall gälla de nuvarande republikerna eller om den bör knytas till de jugoslaviska folkgrupperna som sådana. I det förra fallet riskerar man bestående problem av typ Kosovo eller Krajina, i det senare måste man acceptera inte bara radikala gränsförändringar, utan även folkomflyttningar i stor skala.

En vanlig syn på etniska motsättningar bygger på vad som skulle kunna kallas "befrielsekrigsmodellen". Den går ut på att nationalitetskonflikter i första hand kan förklaras av att en part förtrycker en annan och att problemen uppstår när den förtryckte vill frigöra sig och möter motstånd. I det perspektivet blir konflikterna i Jugoslavien en följd av motsättningar mellan ett serbiskdominerat centrum och de delar av landet som inte längre vill finna sig i centralmaktens överhöghet. Konflikten har dessutom skärpts ytterligare och fått en ny dimension sedan de nordvästra delarna av Jugoslavien blivit parlamentariska demokratier, samtidigt som Serbien även i fortsättningen är kommunistiskt.

Resonemangen bygger i själva verket på två vanliga missförstånd som båda grundar sig på att Jugoslavien betraktas som ett Sovjetunionen i miniatyr, där serberna antas spela ryssarnas roll. Man glömmer för det första att det i Jugoslavien inte finns något majoritetsfolk. Serberna utgör visserligen den största folkgruppen, men de uppgår idag till endast en dryg tredjedel av landets befolkning och har under efterkrigstiden aldrig kunnat - eller tillåtits - spela

Jugoslaviens sönderfall

den roll som ryssarna haft i Sovjetunionen. För det andra har det i massmedia sällan framgått i vilken utsträckning Jugoslavien faktiskt är ett decentraliserat samhälle. Det är kanske särskilt svårt att förstå i ett land som Sverige där begreppet stat är mer eller mindre synonymt med en fungerande och stark centralmakt. Även om Jugoslavien var centraliserat i den meningen att kommunistpartiet, liksom i övriga Östeuropa, hade ett avgörande inflytande över samhällslivet, har det sedan länge saknats ett administrativt och politiskt centrum som styr landets affärer.

Rent konkret innebär detta att Jugoslavien sedan 1960-talet befinner sig mycket långt från den sovjetiska modellens planekonomi, där federala ministerier hade det yttersta avgörandet över beslut på lokal nivå och där den politiska makten var koncentrerad till huvudstaden och partiets politbyrå. Den jugoslaviska ekonomin befinner sig någonstans bortom plan och marknad, i hög grad utlämnad åt lokala makthavares godtyckliga ingripanden. Den "offentliga sektorn" är dessutom förhållandevis utvecklad och illa organiserad. Själva idén om en central statsmakt som samlar in och fördelar skattemedel är främmande för systemet. Framförallt har emellertid "Belgrad" relativt litet att säga till om. Enligt 1974 års konstitution(er) blev de jugoslaviska delrepublikerna - liksom de autonoma områdena Kosovo och Vojvodina - i allt väsentligt oberoende stater som själva fattade alla avgörande politiska och ekonomiska beslut. Federationen hade hand om utrikespolitik, försvar och vissa makroekonomiska funktioner, men man bör observera att den federala regeringens åtgärder förutsatte enighet mellan delrepublikerna, vilka kunde lägga in sitt veto i alla betydelsefulla frågor.

I själva verket visar det smärtfria maktövertagandet i Slovenien, Kroatien, Bosnien och (delvis) Makedonien, att det existerade politiska och administrativa institutioner som utan svårighet kunde fungera i en helt ny situation. Varje republik hade redan tidigare sina egna försvars- och utrikesministrar, och det fanns parlamentariska mekanismer som på legal väg kunde genomföra ytterligare markeringar av självständigheten. Det är därför följdriktigt att övergången till ett icke-socialistiskt samhälle i sak knappast innebar någon radikal förändring av relationerna mellan

Jugoslaviens sönderfall

delrepubliker och federation. Redan enligt gällande författning och lagar hade federala organ mycket små möjligheter att påverka utvecklingen inom republikerna. Det mest flagranta exemplet är givetvis bildandet av slovenska och kroatiska "arméer" inom ramen för territorialförsvar och ordinarie polisväsen. Ett annat är Serbiens, Kroatiens och Sloveniens effektiva blockad av den federala regeringens reformprogram. Det är i det perspektivet oegentligt att tala om Sloveniens och Kroatiens frigörelse från "Belgrad". Vad det handlar om är de nordvästra republikernas uppbrott från Jugoslavien.

Även i ett annat avseende är befrielsekrigsmodellen missvisande. Den bortser från att Jugoslavien faktiskt har gjort ambitiösa och hedervärda försök att komma till rätta med nationalitetsfrågan. De konstitutionella lösningar och den politiska praxis som gav även små minoriteter möjlighet att via ett nätverk av etniska institutioner bibehålla och utveckla sin kultur skilde sig dramatiskt från förhållanden i länder som Bulgarien, Rumänien, Albanien och Sovjetunionen, eller för den delen Grekland och Turkiet. Vad gäller de folkgrupper som hade politisk kontroll över ett eget territorium, - förutom de sex sydslaviska folken även albanerna och i viss mån ungrarna - var situationen troligen unik. Om man jämför Kosovo-albanernas ställning mellan 1970 och 1988 med turkarnas situation i Bulgarien eller ungrarnas i Rumänien, framstår skillnaderna mycket tydligt. I Kosovo dominerade albanerna stats- och partiapparat, liksom ekonomi och kulturliv. Man hade egna massmedia, eget universitet och egen vetenskapsakademi; det albanska språket präglade både vardag och arbetsliv. Albanerna var vidare representerade i federala organ på samma nivå som serber och andra sydslaviska folk, och kunde till och med lägga in sitt veto mot beslut som rörde de rent serbiska delarna av republiken Serbien.

Ett karaktäristiskt uttryck för den jugoslaviska nationalitetspolitiken var för övrigt att landet saknade ett officiellt språk. I själva verket behövde man i Slovenien, Makedonien eller Kosovo inte kunna serbokroatiska för att utöva sitt yrke och leva ett normalt liv. Det förhöll sig snarare tvärtom: den som inte behärskade slovenska, makedonska eller (i ökande utsträckning) albanska var som regel

hänvisad till okvalificerade arbeten. Skillnaden gentemot Sovjet och övriga Östeuropa är uppenbar.

I stället för att vara en illustration till följderna av etniskt förtryck är således efterkrigstidens Jugoslavien snarare ett tragiskt exempel på att det även i en situation med långtgående minoritetsrättigheter kan uppkomma allvarliga etniska spänningar som slutligen leder till blodsutgjutelse och krig.

Om det nu verkligen förhåller sig på det här sättet, om Jugoslavien i realiteten var en konfederation av mer eller mindre självständiga stater, varför ville man då till varje pris lämna den sydslaviska statsbildningen?

Bortom alla teoretiska förklaringar och den politiska propagandans ideologiskt färgade argument torde svaret till sist bli att man helt enkelt inte vill leva tillsammans. Det finns emellertid anledning att påminna om vissa grundläggande förhållanden som bidragit till att nationalitetsfrågan ständigt på nytt har aktualiserats och hotat den jugoslaviska statens stabilitet. Det rör sig både om systemfaktorer och mer långsiktiga socioekonomiska och kulturella processer som på olika sätt är relaterade till de senaste årens händelseutveckling.

En faktor är naturligtvis den etniska komplexiteten som sådan. Jugoslavien är en federation bestående av sex statsbärande sydslaviska folk (serber, kroater, bosniska muslimer, slovener, makedoner, montenegriner) som i olika avseenden skiljer sig från varandra. Samtidigt utgörs en relativt stor del (ca 15 procent) av landets befolkning av icke sydslaviska minoriteter, av vilka några är förhållandevis stora. Den albanska minoriteten är större än flera av de statsbärande nationerna (montenegriner, makedonier, slovener), något som direkt ifrågasätter statens sydslaviska karaktär och får konsekvenser för dess legitimitet. (Det är lätt att föreställa sig att ungrare och albaner har haft svårt att stämma in i nationalsången "Hör o slaver" med samma entusiasm som sina sydslaviska landsmän.)

Vidare skiljer sig de jugoslaviska folken åt vad gäller både territoriell koncentration och graden av dominans i den egna republiken. Så gott som alla slovener och makedonier lever i respektive hemrepublik, men medan slovenerna utgör 90 procent av medborgarna i Slovenien är makedo-

Jugoslaviens sönderfall

niernas andel av Makedoniens befolkning endast drygt 60 procent. Ett annat exempel är Bosnien-Hercegovina där ingen nation har majoritet (44 % muslimer, 32 % serber, 18 % kroater) men där muslimerna är ett potentiellt statsfolk. Den jugoslaviska folkgrupp som uppvisar den största spridningen är serberna: Nära 40 procent lever utanför vad som brukade kallas det inre Serbien.

Det betyder att det inom delrepublikerna finns mer eller mindre komplicerade majoritets/minoritetsförhållanden, och, framförallt, att de jugoslaviska folken av rent demografiska skäl har skilda intressen. Det är mot den bakgrunden logiskt att slovenier och albaner strävar efter självständighet, medan Serbien, för att undvika assimilation av de serber som lever utanför republiken, med nödvändighet - och oavsett politisk regim - kommer att förordas en mer sammanhållen statsbildning.

Under alla förhållanden är Jugoslaviens omvandling till ett antal självständiga stater förenad med mycket svåra problem. Man har nyligen gjort beräkningar som visar att vare sig man väljer kommuner eller andra enheter som utgångspunkt för nya gränsdragningar mellan delrepublikerna, kommer minst en miljon människor att hamna fel, dvs leva utanför sin "hemrepublik".

De etniska relationerna påverkas emellertid i minst lika hög grad av mötet mellan skilda kulturtraditioner och, i synnerhet, av den karaktär nationsbildningsprocessen fick på sydslaviskt område. Kategorier som språk, religion och kultur i vid mening sätter på olika nivåer gränser mellan de sydslaviska folken. I Jugoslavien möts tre stora religiösa traditioner: Ortodox kristendom (serber, montenegrinier, makedonier) katolicism (slovenier, kroater, merparten av ungrarna) och islam (albaner, bosniska muslimer). I språkligt avseende utgör de sydslaviska dialekterna ett kontinuum från bulgariska till slovenska, och förhållandet mellan de moderna standardspråken kan åskådliggöras genom följande liknelse: Om serbokroatiska får motsvara svenska blir bulgariska och makedonska danska och norska, medan slovenska i förhållande till serbokroatiska befinner sig någonstans mellan holländska och danska.

Avgörande för dagens nationalitetsproblematik är det faktum att de nordvästra delarna av Jugoslavien fram till

1918 lydde under Habsburg, medan de sydöstra under femhundra år tillhörde det Osmanska imperiet. Det innebar att Slovenien och Kroatien kom att utvecklas enligt ungefär samma linjer som Mellaneuropa, medan Serbien, Makedonien, Montenegro och Bosnien kom att tillhöra en särpräglad Balkan-kultur som länge var avskuren från kontakten med Västeuropa och där religionen utgjorde den grundläggande sociala identiteten. Fortfarande är kulturgränsen mellan "Balkan" och "Europa" påtaglig, och den spelar en viktig roll för de sydslaviska folkens självbild och syn på omvärlden. Kroater och slovenier har t ex som ett viktigt argument för självständigheten ofta framhållit att de genom sin kulturella tillhörighet utgör ett försvar för den europeiska civilisationen.

Den viktigaste följden av den långvariga habsburgska och osmanska överhögheten var att religionen - inte språket - för majoriteten av sydslaverna kom att fungera som etnisk markör och utgångspunkt för en modern nationell identitet. Trots att serber, kroater, (bosniska) muslimer och montenegriner talar samma serbokroatiska folkspråk uppkom det aldrig en "serbokroatisk" eller sydslavisk nation. De med religionen förbundna kulturskillnaderna var i stället tillräckligt stora för att, under givna politiska betingelser, leda till uppkomsten av skilda etniska identiteter och nationer.

Under 1800-talets nationella renässans uppstod dels strömningar som strävade efter skapandet av en gemensam sydslavisk kultur och statsbildning, dels sådana som i stället betonade den etniska särarten. Denna kluvenhet berodde på de skillnader och likheter som existerade mellan de sydslaviska folken, och alltsedan dess har det funnits en spänning mellan jugoslaviskt och nationellt som ständigt varit mer eller mindre uttalad. Det gemensamma språket kunde ge upphov till föreställningen om en jugoslavisk nation, men också till pankroatiska och panserbiska idéer, till territoriella dispyter, eller till att vissa folkgruppers (makedoniernas, de bosniska muslimernas) etniska identitet blev omstridd. Samtidigt förhindrade kulturskillnaderna uppkomsten av en självklar jugoslavisk identitet, inte minst eftersom även synen på det jugoslaviska var kulturbunden.

Till detta kommer att nationsbildningsprocessen började vid skilda tidpunkter och ännu inte var avslutad när den

Jugoslaviens sönderfall

sydslaviska statsbildningen grundades. Det Jugoslavien som bildades 1918 fick karaktäristiskt nog namnet "Serbernas, Kroaternas och Slovenernas Kungarrike". Efter andra världskriget konstituerades en makedonsk nation, som erhöll politisk autonomi, skriftspråk och sedermera en egen ortodox kyrka. Mot slutet av 1960-talet erkändes sedan de serbokroatisktalande muslimerna i Bosnien som statsbärande nation. Under namnet muslimer, Muslimani, fick de - inte utan motstånd från serber och kroater - samma status som övriga sydslaviska folk. Man kan också tala om ett reellt erkännande av Kosovo-albanerna vid den här tiden.

Det innebär att det med kommunistpartiets goda minne under olika perioder ägde rum ett medvetet nationsbyggande i Makedonien, Kosovo och Bosnien, där den nationella identiteten på olika sätt betonades och framhävdes. Det kom bl a till uttryck i åtgärder som syftade till att hävda det egna språket i relation till övriga, i ett intensivt studium av historia, språklig och litterär tradition, liksom i stöd till olika former av inhemsk kultur. En åtminstone indirekt följd blev att skillnaderna gentemot andra folkgrupper accentuerades, inte minst i relation till dem som levde på samma territorium.

DET POLITISKA SYSTEMET

Det jugoslaviska kommunistpartiet byggde mycket av sin legitimitet på lösandet av nationalitetsfrågan. Den grundläggande tanken var att ett decentraliserat samhällssystem skulle erbjuda kulturell autonomi och tillfredsställa nationella ambitioner på politisk och ekonomisk nivå. Sammanhållning och politisk stabilitet skulle upprätthållas av kommunistpartiet, som genom sin monolitiska karaktär antogs motverka centrifugala tendenser. Notabelt är att omvärlden i stort sett accepterade den officiella bilden och betraktade kommunisterna som en nödvändig garant mot den nationalism som hade slitit sönder mellankrigstidens Jugoslavien och lett till andra världskrigets folkmord.

Det står idag klart att formeln inte har varit framgångsrik, och man kan i själva verket hävda att det kommunistiska systemet i hög grad bidragit till att de etniska motsättningarna skärpts. Ofta menar man att socialismen i Östeuropa

”höll nationalismen i schack”. När det ideologiska monopolet upphör bryter gamla motsättningar fram med full kraft. Även om det kan ligga något i detta är Jugoslavien snarare ett exempel på hur centrala aspekter i det socialistiska samhällssystemet aktualiserade och förvärrade nationalitetskonflikterna.

För det första innebar den långtgående politiska och ekonomiska decentraliseringen att republiker och autonoma områden också i kulturell mening blev avskärmade från varandra. Massmedia, undervisning, forskning och kultur utgjorde sedan början av sjuttioalet mer eller mindre slutna system. Det fanns ingen dagstidning som lästes över hela Jugoslavien, inte heller en gemensam TV-kanal. Hade man fått sin utbildning i Slovenien, Makedonien eller Kosovo var man inte utan vidare kvalificerad för intellektuellt arbete på det serbokroatiska språkområdet. Skolornas läroplaner återspeglade republikernas intressen och innehöll relativt litet av gemensamt stoff i ämnen som historia eller litteratur.

Denna relativa slutenhet förstärktes av demografiska tendenser. Efterkrigstidens migration har i huvudsak följt språk- och kulturgränser; serber från Bosnien har flyttat till Serbien, medan kroater från samma republik har flyttat till Kroatien. Det är först under senare tid som en mer omfattande migration mellan helt skilda kulturområden har ägt rum, i första hand från Bosnien, Serbien, Makedonien och Kosovo till Slovenien. På samma sätt är andelen blandäktenskap relativt liten. Endast ca 13 procent av alla äktenskap ingås mellan personer av olika nationalitet och andelen har länge varit densamma. Det hänger delvis samman med flyttningsmönstret, men inte enbart. I Kosovo och Makedonien lever - på samma sätt som under den turkiska tiden - två samhällen (serber/albaner, makedoner/albaner) sida vid sida inom samma territorium och det är ytterst få som går över den gräns som är både religiös och språklig.

Av större betydelse är emellertid själva det politiska systemets karaktär. Det är inte decentraliseringen i sig som är problemet, utan just kombinationen federalt styrelseskick och enpartistat. Om det i princip är förbjudet att offentligt ifrågasätta både den marxistiska ideologin och det socialistiska samhällssystemet, vilket var fallet i Titos Jugoslavien, samtidigt som de legitima kanalerna för politisk diskussion

Jugoslaviens sönderfall

och konflikt följer republikgränserna, dvs i hög grad etnisk tillhörighet, kommer så gott som alla samhällsproblem att definieras i etniska termer. Det innebär att nationalitetsfrågan ständigt på nytt aktualiseras och ger upphov till spänningar mellan folkgrupperna. Sociala motsättningar får i ett sådant system aldrig chansen att artikuleras som allmänna politiska frågor.

Detta var ett uttryck för de korporativistiska dragen i det jugoslaviska systemet och hör samman med synen på det socialistiska samhället som i grunden konfliktlöst. Det sk delegatesystemet innebar att jugoslaverna representerades politiskt som yrkesutövare och medlemmar av etniska grupper, inte som medborgare, och 1974 års konstitution satte med sitt indirekta valsysteem effektivt stopp för de tendenser till organiserad opposition som gjort sig gällande under slutet av 1960-talet. Systemet motverkade vidare all inbördes solidaritet bland arbetare och andra yrkesgrupper. Arbetarsjälvstyrelsen hade enligt den officiella ideologin gjort slut på den exploatering som kännetecknade både västvärldens kapitalism och etatismen i Östeuropa. Lönearbetet hade upphört eftersom arbetarna själva styrde sina företag och delade vinsten. Förutom avsevärda löneskillnader betydde detta emellertid att inte ens arbetare inom samma bransch hade gemensamma intressen.

Dvs, det politiska och ekonomiska systemet tenderade att betona den etniska dimensionen samtidigt som det genom sin karaktär motverkade all politisk aktivitet på andra grunder än etniska.

Detta är orsaken till att det i Jugoslavien aldrig uppstod en rörelse av typ Solidaritet. Arbetarna hade helt enkelt skilda intressen och ingen klart definierad motpart. Det sociala missnöjet var ofta regionalt begränsat och kunde därigenom manipuleras av politikerna. Det var lätt att underblåsa nationellt missnöje eller misstänkliggöra sociala protester som uttryck för nationalism.

Ett symptomatiskt uttryck för systemets karaktär var att det i själva verket saknades mekanismer för konfliktlösning i krissituationer. Det gällde såväl konflikter i arbetslivet som etniska motsättningar. Under ett tidigt stadium av konflikten förnekades vanligen att det fanns några som helst spänningar. Den som t ex hävdade att relationerna mellan etniska grupper (i Kosovo, Kroatien eller Bosnien)

hade försämrats och utgjorde ett politiskt eller mänskligt problem möttes vanligen med tystnad eller skarpa fördömanden. Plötsligt uppstår en kris eller våldsamt konfrontation som inte går att dölja. Partiets centralkommitté kallas till ett dramatiskt möte där problemet diskuteras på gängse kvasisociologiska manér, som om man hela tiden hade känt till vad som höll på att hända! De "ansvariga" bestraffas, det genomförs mer eller mindre omfattande utrensningar i partiet och statsorganen, man startar en kampanj för att manifesteras den pånyttfödda enigheten, och ofta föreslås en reform av skolsystemet som uppenbarligen brustit i ungdomens marxistiska fostran. Eftersom det rent definitionsmässigt inte fanns antagonistiska konflikter måste eventuella problem bero på "fiendliga krafter" aktivitet och partiets bristande vaksamhet.

Detta var dynamiken under den kroatiska krisen i början av sjuttioalet och man försökte (utan framgång) tillämpa modellen i Kosovo efter oroligheterna 1981. Det är beaktande att president Tito vid ett besök i Zagreb hösten 1971, någon månad innan han ingrep mot "den kroatiska våren", offentligt förklarade att det inte fanns någon nationalism i Kroatien. Kritiken mot den kroatiska partiledningen var endast ont förtal. När man sedan ingrep mot de kroatiska ledarna var det nödvändigt att sätta in deras handlande i ett logiskt sammanhang och det är karaktäristiskt att den officiella historieskrivningen bl a hänvisade till ett hemligt möte där Tito redan under sommaren skulle ha varnat för utvecklingen i Kroatien.

Det kanske märkligaste med den kroatiska krisen var att huvuddelen av de "nationalistiska" kraven något år senare, i 1974 års konstitution, förklarades vara uttryck för en ny fas i socialismens utveckling. Detta illustrerar att man kunde tolerera nationalism så länge partiets auktoritet inte hotades. Förelåg ett sådant hot var det å andra sidan inget som hindrade att personer dömdes till långa fängelsestraff enbart för att ha deltagit i demonstrationer eller uttryckt en viss åsikt. Det inträffade både i 1970-talets Kroatien och 1980-talets Kosovo.

Detta godtycke belyser ytterligare en betydelsefull och välkänd aspekt av det socialistiska systemet: tendensen att förvränga verkligheten genom språkliga och andra mani-

Jugoslaviens sönderfall

pulationer. Ett av de mest egendomliga dragen i det jugoslaviska samhället var dess "pseudodemokratiska" eller "pseudoliberal" karaktär. Den flyktige besökaren kunde notera att Jugoslavien skilde sig från andra länder i Östeuropa, det var "nästan som i väst". Här fanns ett överflöd av konsumtionsvaror, och allt det som symboliserade en modern masskultur: coca-cola, jeans, popmusik, TV-serier och schlagerfestivaler. Det fanns nyhetsmagasin som påminde om *Der Spiegel* eller *Newsweek* och politikerna odlade en jovialisk öppenhet som ibland kunde dupera även samhällsvetare från väst. Under den glättade ytan fanns emellertid, på samma sätt som i det realsocialistiska Östeuropa, mycket bestämda gränser för vad som kunde tolereras.

Denna atmosfär blev förödande för Jugoslaviens utveckling och fick särskilt allvarliga konsekvenser på nationalitetsfrågans område. Partiet hänvisade gärna till kontinuiteten i sin nationalitetspolitik. Sanningen var att man under mellankrigstiden hade intagit diametralt motsatta ståndpunkter, från förordandet av ett självständighet Kroatien, Makedonien, Kosovo etc till hävdandet av Jugoslaviens enhet. Under andra världskrigets befrielsekrig uppträdde man på ett sådant sätt att många partisaner trodde att de kämpade för ett autonomt Slovenien eller för Kosovos förening med Albanien. Efter kriget skedde sedan en utveckling från de första decenniernas främjande av jugoslavism och en relativt stram minoritetspolitik till 1970-talets konfederativa lösning och långtgående minoritetsrättigheter.

Bakom den ständigt upprepade parollen från kriget "broderskap och enighet" doldes därför motsägelsefulla åtgärder och radikala systemförändringar, falsk historieskrivning och förtigande av fakta. I stället för att förutsättningslöst diskutera problemen i det förflutna och samtidigt uppmuntades en verklighetsförfalskning som gjorde halt vid de riktigt brännbara frågorna. Historiska konflikter förtegs, särskilt andra världskrigets våldsdåd. I enhetens namn sades de jugoslaviska folken ha kämpat mot fascismen lika helhjärtat, trots att alla visste att så inte var fallet. Det ägde heller aldrig rum någon egentlig försoning mellan folkgrupperna och uppgörelsen med krigsförbrytare - verkliga och förmenta - hade ofta skett genom summariska avrättningar. Allt detta bidrog till att såren från andra världskriget aldrig

läktes helt och skapade hos både kroater och serber en bestående bitterhet.

De specifika dragen i det politiska systemet, myten om det konfliktlösa samhället, liksom den uppenbara diskrepansen mellan ideologi och verklighet medverkade därför till uppkomsten av chauvinism och fördomar, och framförallt till en utbredd frustration. Det faktum att systemet på ett ytligt plan ständigt var på sin vakt mot alla tendenser till "nationalism" betydde bl a att viktiga aspekter av tradition och kulturarv blev illegitima, i synnerhet de som var förbundna med religionen. Inom alla jugoslaviska folkgrupper spred sig därför känslan av att inte fullt ut kunna ge uttryck åt den egna identiteten, och det låg nära till hands att tro att det berodde på någon annans svekfulla handlande, på "serberna", "kroaterna", "slovenerna".

Det finns i Jugoslavien, inte minst i Serbien, de som kritiserar det jugoslaviska systemet för att mer eller mindre medvetet ha uppammat nationalism. Den kritiken implicerar att man hade möjlighet att i detalj styra samhällsutvecklingen, att nationalismen var en direkt följd av bestämda politiska åtgärder: Om man inte hade varit så liberal när det gällde minoritetsrättigheter, om man hade haft en annan språkpolitik, om man uppfostrat befolkningen i jugoslavism i stället för att uppmuntra separatism, skulle dagens problem ha kunnat undvikas.

Det är emellertid tvivelaktigt om man hade kunnat kontrollera de djupgående sociala processer som oavsett politiskt system säkerligen skulle ha gjort sig gällande. Det är svårt att föreställa sig att man skulle ha kunnat förbjuda eller "undervisa bort" attityder och rörelser som var följden av genomgripande sociala förändringar. Den sociala mobilisering av Kosovo-albaner och bosniska muslimer vilken bl a yttrade sig i en ökad etnisk medvetenhet, var en konsekvens av att allt fler ur dessa grupper berördes av ett modernt samhälles institutioner, blev läs- och skrivkunniga, skaffade sig högre utbildning, tog del av massmedia, och artikulerade sig politiskt. Utvecklingen i Bosnien och Kosovo, likaväl som i Makedonien, var i själva verket typisk för det "nationsbyggande" som hör samman med moderniseringsprocessen som sådan.

Vad man kan hålla med om, och det är själva poängen, är

att systemet hade svårt att komma till rätta med fenomen av den här typen. Det fanns en reell motsättning mellan principen om jugoslavism och den försenade nationsbildningen, liksom mellan skilda uppfattningar om den gemensamma statsbildningens syfte och karaktär. Men eftersom nationalism enligt den officiella ideologin i huvudsak förklarades av "fiendliga krafter" verksamhet, kunde man bortse från sådana motsättningar. På samma sätt accepterade man motsägelser i författningen, övertygade om att partiet kunde lösa eventuella konflikter.

Utan att förringa problemet kan man anta att ett samhälle med en högre grad av politisk pluralism trots allt skulle ha haft större förutsättningar att neutralisera dessa och liknande tendenser. Invändningen att ett flerpartisystem i Jugoslavien skulle förvärra de etniska konflikterna var inte trovärdig i en situation där det redan fanns åtta kommunistpartier, som alla drev en nationalistisk politik.

ETNISK MOBILISERING

Det faktum att Jugoslavien under efterkrigstiden utvecklades i riktning mot en konfederation trots att delrepublikerna inte var etniskt homogena nationalstater måste med nödvändighet leda till spänningar och oro, i synnerhet bland de stora serbiska minoriteterna i Kosovo, Kroatien och Bosnien.

Frustrationen var särskilt utbredd i Kosovo. Efter de politiska förändringarna i slutet av sextioalet och början av sjuttioalet påminde serbernas situation om den engelsktalande befolkningens i Quebec. Från att ha tillhört en dominerande folkgrupp fick de finna sig i att acceptera en drastisk kulturellt-politisk förändring som innebar albanisering på de flesta samhällsområden. Konfronterade med den nya albanska självmedvetenheten och inför en oviss framtid som serbokroatisktalande minoritet betraktade allt fler serber situationen som ohållbar. Detta, liksom diskriminering och trakasserier på lokal nivå, ledde till en omfattande utflyttning från Kosovo. Det var samtidigt omöjligt att offentligt diskutera situationen, eftersom konflikten mellan albaner och serber hörde till de tabubelagda ämnena i jugoslavisk politik.

De allvarliga oroligheterna i Kosovo 1981 innebar en

vändpunkt i Jugoslaviens moderna historia. Ett år efter Titos död stod det för det första klart att nationalitetsfrågan ingalunda var löst. För det andra blev den kritiska diskussion som följde i oroligheternas spår upptakten till en demokratiseringsprocess som i hög grad präglade åttiotalets Jugoslavien. De intellektuella lyckades med stöd av vissa grupper i partiapparaten, trots motstånd och bakslag, utvidga gränserna för yttrandefrihet och politiskt handlande. I skönlitteratur, historieskrivning och samhällsvetenskap började en dramatisk omvärdering av Jugoslaviens förflutna och samtid: andra världskriget, kommunisternas maktövertagande, kollektiviseringen av jordbruket, övergreppen på fängelseön *Goli otok*, den avlidne presidentens tveydiga roll. Denna utveckling stöddes och påskyndades av en allt friare press och med tiden började ett helt nytt politiskt språk göra sig gällande. Samtidigt aktiverades organisationer som sociolog-, filosof- och författarförbunden; det uppkommer olika grupper till försvar av yttrandefrihet och mänskliga rättigheter som senare utvecklades till politiska partier.

Vid 1980-talets mitt hade denna utveckling nått längst i Slovenien och Serbien. Bland de intellektuella i Kroatien rådde en påfallande försiktighet som får ses mot bakgrund av de traumatiska erfarenheterna av ingripandet mot den "kroatiska våren" 1971. I Bosnien och Vojvodina hade konservativa regimer makten, vilket bl a avspeglade sig i en hårdför politik mot oliktankande och religiösa samfund.

De jugoslaviska politikerna försökte med olika medel bromsa alla genomgripande reformer av det politiska och ekonomiska systemet. Man vägrade länge att ens använda ordet kris och talade in i det sista om förändringar inom det existerande systemets ram.

Det intressanta med denna tidsperiod är att den så klart visade att det system Tito skapat verkligen fungerade efter konstitutionens bokstav! Den politiska processen utspelades, i synnerhet på federal nivå, i stor utsträckning i olika parlamentariska institutioner, vilket innebar att de inkonsekvenser och motsägelser som fanns inbyggda i systemet, inte minst i författningstexterna, framstod mycket tydligt: svårigheterna att fatta beslut, de ständiga oklarheterna om republikernas och de autonoma områdenas status

Jugoslaviens sönderfall

i relation till federationen, näringslivets beroende av hyperbyråkratiska strukturer, de politiska låsningarna mellan republikerna som blockerade varje förändring av systemet.

Om utvecklingen mot politisk pluralism var den ena huvudlinjen i jugoslavisk politik under 1980-talet, blev ökande etniska spänningar den andra. Den utlösande orsaken var att Kosovo-konflikten på allvar hade aktualiserat den "serbiska frågan". Det visade sig snart att den beprövade modell för hanterandet av konflikter som använts i Kroatien 1971 inte fungerade i Kosovo tio år senare. Partikonferensernas rituella fördömanden och ideologiska mobilisering hade ingen större effekt. Det var helt enkelt omöjligt att genomföra radikala utrensningar i parti- och statsapparat utan att ta till repressiva åtgärder. När man väl gjorde det blev resultatet endast att det albanska motståndet växte i styrka. För varje gång krympte antalet "hederliga albaner" och även "pålitliga kadrer" identifierade sig med "irredentisterna". Ett idealtypiskt exempel är Azem Vllasi, som efter att ha spelat en huvudroll i försöken att "normalisera" Kosovo, till sist åtalades för att vilja störta samhällsordningen och blev en symbol för motståndet mot den serbiska politiken.

Den olösta Kosovo-frågan ledde vid mitten av åttiotalet till att det bland den serbiska bonde- och arbetarbefolkningen i Kosovo uppstod en spontan proteströrelse som var potentiellt mycket farlig för den kommunistiska regimen. Den förkroppsligade de stämningar av utsatthet och hot som började växa sig starka bland serber runt om i Jugoslavien, och som bottnade i en känsla av att vara drabbad av en serie grundläggande orättvisor och svek, både från kommunisternas och andra jugoslaviska folks sida. Bland serbiska intellektuella och politiker förde man fram kravet att Vojvodinas och Kosovos politiska status måste ändras. Det var orimligt menade man, att de två provinserna i formell mening utgjorde delar av Serbien, samtidigt som de hade status av federala enheter på samma nivå som den serbiska republiken. Varför, frågade man, fanns inte motsvarande konstruktion beträffande albanska områden i Makedonien eller serbiska i Kroatien? Allrahelst som dessa minoriteter utgjorde en större del av respektive republiks befolkning än albanerna i Serbien.

Det var dessa stämningar som 1987 förde Slobodan Milosevic till makten. Proteströrelsen i Kosovo kanaliserades skickligt och kontrollerades av det Milosevic-trogna serbiska kommunistpartiet innan den på allvar hann rikta sin vrede mot det socialistiska systemet. Genom att använda sig av det folkliga missnöjet som vapen lyckades Milosevic efter en serie spektakulära och populistiskt färgade massmöten runt om i Serbien störta regimerna i Vojvodina och Montenegro. Till sist tvingades också Kosovo att foga sig, men till ett mycket högt pris. Efter en serie författningsändringar och ett växande folkligt motstånd som vid flera tillfällen utvecklades till blodiga sammanstötningar med ett stort antal civila dödsoffer, suspenderade Serbien i juli 1990 parlamentet i Pristina och införde undantagsbestämmelser. Kosovo styrs idag direkt från Belgrad och har även formellt förlorat sitt politiska oberoende. Visserligen har man enligt den nya serbiska konstitutionen fortfarande kulturell autonomi, men det märks knappast i en extraordinär situation. Under det senaste året har ett stort antal albaner avskedats från sina arbeten sedan de vägrat att foga sig i de serbiska maktavarnas åtgärder. Serber har insatts på ledande poster i näringsliv och förvaltning, albanska massmedia har tystnat, man har försökt minska det albanska inflytandet över universitet och skolväsen och lugnet upprätthålls endast med hjälp av stora insatser av polis och säkerhetsstyrkor. Resultatet är att läget nu motsvarar det förtryck albanska aktivister talat om sedan 1980-talets början. Relationerna mellan serber och albaner är sämre än någonsin och det står klart att Milosevics Kosovo-politik är ett fullständigt misslyckande.

Slobodan Milosevic var en produkt av det titoistiska systemet, och han utnyttjade skickligt de mekanismer och det politiska klimat som skapats under titoismen. Han framstod i mångas ögon som en värnare av den serbiska nationens intressen och visade åtminstone på ytan en större öppenhet mot de intellektuella än sina föregångare. Detta gjorde att den liberala intelligentian i Belgrad till en början förhöll sig avvaktande, allrahelst som den nya regimen tog upp vissa av de frågor man länge hade drivit. Många ville tro att Milosevic var en förtäckt liberal och det fanns även de som likt den kände praxisfilosofen Mihajlo Markovic öppet stödde den serbiske ledaren. Det visade sig emellertid snart

Jugoslaviens sönderfall

att Milosevic var motståndare till alla förändringar som ifrågasatte kommunistpartiets roll, och hans styre avbröt och försenade demokratiseringsprocessen i Serbien. Den nationella socialism Milosević företrädde var i själva verket den logiska slutpunkten i det titoistiska och pseudoliberal systemets utveckling. Dess bestående effekt var att Serbien isolerades från omvärlden.

Framförallt blev Milosevics maktövertagande en katalysator som dramatiskt höjde den politiska temperaturen i Jugoslavien och påskyndade federationens sönderfall. Efter den "antibyråkratiska revolutionens" seger i Vojvodina, Montenegro och Kosovo, förfogade Serbien plötsligt i realiteten över fyra röster i statspresidiet och andra federala sammanhang, i stället för som tidigare en. De övriga delrepublikerna oroades av Milosevics aggressiva politik och fruktade att han egentligen var ute efter ta över Jugoslavien.

I Slovenien fortsatte utvecklingen mot ett pluralistiskt samhälle och under åttiotalet uppstod samma typ av alternativrörelser som i Västeuropa. Samtidigt spred sig de nationella stämningarna alltmer, i synnerhet inom intelligentian. Slovenerna utgjorde en minoritet i förhållande till Jugoslaviens serbokroatisktalande befolkning och det fanns en utbredd känsla av att det slovenska språket och slovensk kultur var hotade. Slovenien hade emellertid sina egna minoritetsproblem i form av de gästarbetare från Jugoslaviens södra republiker som påtagligt förändrade den slovenska kulturmiljön under 1970- och 80-talen. Bland slovenerna uppkom samma tendenser till invandrarfientliga stämningar som i Sverige eller Västtyskland. Man irriterades över att gästarbetarna "inte ville tala slovenska" och upplevde deras "primitiva Balkanmentalitet" som främmande. Med hänvisning bl a till den slovenska kulturens utsatthet tog man i Slovenien för givet att "byzantinerna" eller "bosnierna" skulle assimileras. Det fanns ingen motsvarighet till hemspråksundervisning och tanken att andra generationen invandrare skulle bibehålla sin kultur var främmande både för den slovenska allmänheten och myndigheterna.

Sedan gammalt fanns i Slovenien, liksom i Kroatien, ett utbredd missnöje med den u-hjälp som de utvecklade jugoslaviska republikerna sände till Kosovo, Makedonien, Montenegro och Bosnien-Hercegovina, utan att ha någon kon-

troll över hur medlen användes. Under åttiotalet spred sig uppfattningen att Slovenien så länge republiken utgjorde en del av Jugoslavien aldrig skulle uppnå den levnadsstandard på Österrikes och Italiens nivå som man betraktade som naturlig. Känslan av att vara exploaterad och utsatt för en kulturell påverkan som hotade Sloveniens mellaneuropeiska karaktär, växte sig allt starkare och mot slutet av 1980-talet fanns konturerna till ett "slovenskt nationellt program". Man framförde nu öppet kravet på slovensk självständighet.

1988 tog konflikten mellan Slovenien och övriga Jugoslavien, i första hand armén och republiken Serbien, en dramatisk vändning. Spionrättegången mot tre journalister och en slovensk underofficer inför en militärdomstol i Ljubljana, där förhandlingarna ägde rum på serbokroatiska, ledde till en folklig proteströrelse som under 1989 snabbt utvecklades till ett helt spektrum av politiska partier. Det specifika för den slovenska situationen var att kommunistpartiet, lett av Sloveniens nuvarande president Milan Kucan på ett tidigt stadium accepterade utvecklingen mot ett pluralistiskt samhälle och aktivt förberedde övergången till en parlamentarisk demokrati.

I det dittills förhållandevis passiva Kroatien påskyndades bildandet av politiska partier dels av utvecklingen i Slovenien, dels av fruktan för Milosevics avsikter. Framförallt fick händelserna i Östeuropa stor effekt, och efter vad som närmast påminde om en kupp utlyste det kroatiska kommunistpartiet vid ett centralkommittésammanträde i december 1989 oväntat allmänna val. Därefter gick utvecklingen mycket snabbt och nya politiska rörelser uppkom över hela Jugoslavien.

I Serbien försökte Milosevic-regimen in i det sista hålla fast vid ståndpunkten att demokratin redan var genomförd och att Serbien därför inte berördes av förändringarna i Östeuropa. Pressad av oppositionen och det allmänna politiska läget ombildade emellertid Milosevic under sommaren 1990 kommunistpartiet till ett socialistisk parti och i december ägde de allmänna val rum som skulle bekräfta Milosevics maktinnehav.

Valkampanjerna i de olika delarna av Jugoslavien gav överallt upphov till populistiska och/eller nationella rörelser

Jugoslaviens sönderfall

av den typ som redan fanns i Serbien och Slovenien. Kroatien, Makedonien och Bosnien präglades alla av nationell eufori och de partier som förespråkade jugoslavism eller betonade ekonomiska och politiska reformer hade svårt att göra sig gällande. I Slovenien kom en centerliberal koalition (DEMOS) dominerad av kristdemokrater och socialliberala intellektuella till makten. I Kroatien bildade det höger-nationella HDZ under Franjo Tujman regering. I Makedonien ingick det tidigare kommunistpartiet en koalition med nationalistpartiet VMRO och i Bosnien bildades en osannolik samlingsregering bestående av det religiöst orienterade muslimska partiet SDA, en lokal avläggare av det kroatiska HDZ, samt det serbiska Milosevic-trogna partiet SDS. I Serbien och Montenegro behöll de nationellt-socialistiska partierna makten.

Valet i Kroatien skapade stor oro inom delar av den serbiska minoriteten, som, påverkad av den Milosevic-kontrollerade pressens propaganda och minnen från andra världskriget, blev alltmer övertygad om ustasjastatens nära förestående återkomst, hur osannolikt det än kan låta. Vissa av Tujmans uttalanden under valkampanjen tycktes bekräfta farhågorna: Kroatien måste återupprättas inom ramen för sina "etniska och historiska gränser", ustasjastaten NDH var inte bara en fascistisk skapelse, utan även ett uttryck för kroaternas tusenåriga dröm om en egen stat, som dessutom erkändes internationellt! Till detta kom antiserbiska stämningar vid politiska massmöten och överhuvudtaget den känslomättade valrörelsen med dess starka framhävande av Kroatiens nationella predikament.

Efter valsegern och konstituerandet av det kroatiska parlamentet var Kroatiens serber på öppen kollisionkurs med regeringen i Zagreb. I viss utsträckning handlade det om symbolfrågor som den schackrutiga flaggan och statsvapnet, eller konstitutionens definition av serberna som en av flera minoritetsgrupper. Men det fanns även hos den kroatiska ledningen en bristande förståelse för legitima krav från serbernas sida. Det understryks också av det faktum att en kroatisk parlamentskommission i början av augusti lade fram ett förslag till serbisk autonomi som är mycket långtgående och där det territoriella självstyret påminner om Kosovos status enligt 1974 års konstitution. Denna modell

skulle för ett år sedan ha kunnat vara en lösning, men är idag förmodligen redan överspelad.

Konflikten i Kroatien skärptes i augusti förra året då beväpnade serber i Knin-området blockerade vägar och byar som motåtgärd mot en väntad kroatisk polisaktion. Efter en "illegal" folkomröstning utropades den autonoma provinsen Krajina och Zagreb-regeringen förlorade i praktiken kontrollen över stora områden med serbisk befolkning. Sedan dess har utvecklingen obönhörligen fortsatt fram till dagens inbördeskrig. Kroatien, som till skillnad från Slovenien inte hade tillgång till territorialförsvarets vapenförråd, försökte kompensera sig genom import från utlandet och byggde upp olika typer av militära och polisiära förband. De revolterande serberna i Krajina förstärkte genom stöd från Serbien och på andra vägar sin militära beredskap. Alla försök från Kroatiens sida att hävda republikens suveränitet i de serbiska områdena mötte motstånd. Under våren 1991 drogs även östra Kroatien med dess blandade befolkning in i oroligheterna.

Under 1990 och 1991 hårdnade konflikterna över hela Jugoslavien. Det förekom hotfulla uttalanden från armén, ständiga presskampanjer och även ekonomisk krigföring. I ett försök att lösa krisen kom Slovenien och Kroatien hösten 1990 med ett gemensamt förslag till en ny jugoslavisk gemenskap, med utgångspunkt från förhållandet mellan EG-staterna. Det rörde sig om en löst sammanhållen konfederation grundad på principen om ekonomiskt intresse och där eventuella gemensamma organ inte fick inkräkta på de enskilda staternas suveränitet. Serbien och Montenegro lade fram ett motförslag — Förbundsrepubliken Jugoslavien, en sammanhållen federation där delstaterna givit upp en del av sin suveränitet till federala organ. Makedonien och Bosnien försökte i olika omgångar medla och deras senaste kompromissförslag låg mycket nära EGs program för en lösning av den jugoslaviska krisen.

Trots utländskt engagemang visade det sig omöjligt att finna en lösning som alla parter kunde godta och efter de slovenska och kroatiska självständighetsförklaringarna utbröt "junikriget" i Slovenien och det fortfarande pågående inbördeskriget i Kroatien.

TITOISMEN LEVER - JUGOSLAVIEN DÖR

Som påpekades inledningsvis betraktar man ofta konflikterna i Jugoslavien som en motsättning mellan å ena sidan politisk pluralism och marknadsekonomi, och å andra sidan kvardröjande kommunism och ett dirigerat näringsliv. Det är sant att det av Slobodan Milosevic ledda socialistpartiet är ett populistiskt och nationalistiskt parti som endast nödtorftigt döljer sitt kommunistiska ursprung. Detta betyder emellertid inte att man utan vidare kan acceptera beskrivningen av Kroatien, kanske inte ens Slovenien, som pluralistiska marknadsekonomier i västlig mening. Den kroatiska ledningen har elakt kallats för den röda militärjuntan, eftersom den innan sommarens regeringsombildningar dominerades av titoistiska generaler och överstar. (Tudjman själv, försvarministern Spegelj, premiärministern Manolić och inrikesministern Boljkovac). Bortsett från detta - de flesta jugoslaviska politiker är ju produkter av det titoistiska systemet - finns det uppenbara brister i den kroatiska demokratin. För det första har Franjo Tudjman skaffat sig avsevärda personliga maktbefogenheter. Den kroatiska regeringen och parlamentet har i stor utsträckning varit statister och oftast bekräftat de beslut som fattats i en mindre krets kring presidenten. Vidare regerar Tudjman enligt den nya konstitutionen, samtidigt som han är tillsatt enligt den gamla. Han har helt enkelt avvecklat det tidigare statspresidiet och skaffat sig de befogenheter som egentligen borde tillkomma honom först efter ett presidentval (i Kroatien utsågs presidenten av parlamentet inte genom direktval).

Allvarligare är kanske den likriktning som ägt rum i det kroatiska samhället sedan valet. De nya makthavarna försökte omedelbart ta kontrollen över massmedia, kulturinstitutioner och näringsliv genom att använda de metoder som kommunisterna tillämpat. Man genomförde utrensningar med hänvisning till behovet av "etnisk balans" utan att egentligen presentera konkreta siffror över serbernas påstådda dominans. På samma sätt blev partitillhörighet återigen av betydelse vid tillsättande av ämbeten och förtroendeposter. Massmedia är med få undantag regeringens språkrör och den tidigare kritiska dagstidningen *Vjesnik* har blivit Zagrebs motsvarighet till den Milosevic-kontrollerade *Politika*.

Även i Slovenien har det funnits liknande tendenser. Skillnaden är att den etniska aspekten av naturliga skäl har spelat en mindre roll. Det är emellertid påtagligt hur de slovenska politikerna målmedvetet försökte tillskansa sig makten över massmedia, något som väckte skarpa protester bland journalisterna i Slovenien. Man har vidare, på samma sätt som i Kroatien, genomdrivit lagförslag efter ett minimum av diskussion i parlamentet, även när det rört sig om författningsfrågor. Det pikanta i sammanhanget är att den slovenska regeringen i så hög grad består av forna dissidenter som har ett förflutet som bekämpare av det kommunistiska enpartisystemet.

Framförallt har emellertid de slovenska och kroatiska politikerna under det år som gått varit mer intresserade av att konsolidera sin makt, bygga upp militära förband och på ett symboliskt plan manifesterat det nationella obehaget, än att verkligen ta itu med den allvarliga ekonomiska situationen. Varken Slovenien eller Kroatien har genomfört konsekventa marknadsekonomiska reformer, vilket lett till konflikter och utbyte av finansministrar. Privatiseringen av näringslivet går mycket långsamt och de tidigare samhällsägda företagen blir ofta förstatligade. Man fruktar uppenbarligen det sociala missnöjet som skulle bli resultatet av åtstramningar och stigande arbetslöshet. Det paradoxala är att det i dessa avseenden inte finns några påtagliga skillnader mellan det "neostalinistiska" Serbien och de "liberala" republikerna i nordväst. Det är karaktäristiskt att såväl Kroatien som Slovenien och Serbien har blockerat den jugoslaviske premiärministern Markovics reformprogram.

Det kan förefalla bestickande att Jugoslaviens sönderfall började efter president Titos död. Har ändå inte de rätt som velat peka på den avlidne presidentens roll som sammanhållande faktor? Till det kan sägas att det titoistiska systemet på allvar sattes på prov först efter Titos död. Hans efterträdare höll in i det sista fast vid den närmast absurda parollen "Efter Tito - Tito" och försökte styra landet enligt den avlidne presidentens intentioner. Trots att de negativa effekterna blev allt tydligare, gjorde de allt för att bevara ett system som visade sig oförmöget att lösa den ekonomiska krisen och som gav upphov till etniska konflikter som sedan inte kunde hanteras.

Det innebar att man i ett mycket kritiskt skede under åttiotalets början inte genomförde nödvändiga politiska och ekonomiska reformer. Det samhälleliga klimatet var tillräckligt öppet för att tillåta en kritisk diskussion, men systemet var så starkt att grundläggande förändringar inte kunde genomföras. Då skärptes de etniska motsättningarna.

Systemets roll framstår ännu klarare om man betänker att 1980-talets början i så hög grad påminde om situationen mot slutet av sextioalet. Vid den tiden fanns i Slovenien, Kroatien, Serbien och Makedonien en generation politiker som var beredda att förändra det jugoslaviska samhället i riktning mot marknadsekonomi och politisk pluralism, låt vara begränsad. De skulle av allt att döma även haft förutsättningarna att lösa nationalitetsfrågan i demokratiska former. När de genom sina reformer hotade partiets kontroll och Titos personliga makt tvingades de bort. Under hänvisning till "nationalism", "liberalism" och "teknokratism" rensades de ut och efterträddes av mer pålitliga krafter. Det är denna "pånyttfödda" titoism som fört Jugoslavien mot ekonomisk ruin och inbördeskrig.

Det kommunistiska systemets ansvar för den jugoslaviska tragedin är på en punkt helt klar. Både i Kroatien och Serbien gjorde kommunisterna sina landsmän en sista björntjänst genom att, i förhoppningen om att bli största parti, trumfa igenom ett majoritetsvalssystem. I Serbien lyckades man, i Kroatien blev det andra som drog nytta av systemet. I båda fallen innebar emellertid valresultatet - vilket knappast har uppmärksamats - att partier som fick ca 40 procent av rösterna lade beslag på 60 respektive 70 procent av platserna i parlamentet. Hade man i Serbien och Kroatien haft proportionella val, som i Slovenien, skulle andra partier med största sannolikhet ha bildat regering. Bortsett från att situationen idag hade kunnat vara en annan visar exemplet att man bör vara mycket försiktig med att dra långtgående slutsatser om skillnader i politisk kultur.

Det finns anledning att vara pessimistisk beträffande de jugoslaviska folkens framtid. Efter vapenstilleståndet i augusti har striderna intensifierats och den jugoslaviska arméns engagemang ökat. Risken är stor att Bosnien dras in i konflikten och att muslimerna måste välja sida. I så fall kan konflikten spridas till Sandzak-området och sannolikt till

Jugoslaviens sönderfall

Kosovo och Makedonien. Det värsta är att det på ömse sidor tycks finnas de som vill ha krig.

INTERNATIONELLA

STUDIER

Nr 3, hösten 1991, 48 kronor

JUGOSLAVIENS

sönderfall

BALTIKUM

*friheten och
ekonomin*

EG

*försvar och
välfärd*

KÄRNVAPEN

*nedrustning och
spridning*

UTRIKESPOLITISKA
INSTITUTET

INNEHÅLL

Åke Sparring in memoriam	1
Till Läsaren	2
Rapporter och kommentarer	3
Kjell Magnusson <i>Jugoslaviens sönderfall</i>	14
Trevor Taylor <i>Europeiskt försvarssamarbete-en brittisk syn</i>	40
Tor Larsson <i>Saddam Husseins kärnvapen</i>	50
Debatt <i>EG-ett hot mot den svenska välfärden?</i>	59
Nya Böcker	73
Dokument <i>Statsminister Ingoar Carlssons deklARATION i riksdagen inför EG-ansökan</i>	93

